

O'SMIRLIK DAVRIDAGI O'QUVCHILARDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Qozoqova Intizor Ismayiljanovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22804367>

Qabul qilindi: 8-sentabr 2026-yil • Ma'qullandi: 15-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 16-sentabr 2026-yil

Annotatsiya:

Mazkur maqolada o'smirlik davridagi o'quvchilarda tolerantlikni shakllantirishning psixologik-pedagogik ahamiyati, uning shaxs rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlarni takomillashtirishdagi o'rni tahlil qilingan. O'smirlik davri shaxsning o'zini anglash, mustaqil fikrlash, tengdoshlar bilan munosabatlarning faollashuvi, ijtimoiy identifikatsiya va qadriyatlar tizimining shakllanishi bilan tavsiflanadigan muhim rivojlanish bosqichi sifatida yoritilgan. Ushbu davrda o'quvchilarda turli fikr va qarashlarni qabul qilish, boshqa insonlarning his-tuyg'ularini tushunish, empatiya ko'rsatish, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal qilish va shaxslararo munosabatlarda hurmat tamoyillariga amal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish tolerantlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida asoslangan.

Kalit so'zlar:

bag'rikenglik, shaxs rivojlanishi, empatiya, emotsional barqarorlik, o'zini anglash, ijtimoiy identifikatsiya, sabati, nizoli vaziyat, tolerant xulq-atvor, ijtimoiy moslashuv, psixologik rivojlanish.

KIRISH

Bugungi globallashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ijtimoiy-madaniy aloqalarning kengayishi shaxslar o'rtasidagi munosabatlarda o'zaro hurmat, bag'rikenglik va hamkorlikni shakllantirish masalasini yanada dolzarb qilmoqda. Ayniqsa, yoshlarning turli ijtimoiy, madaniy va individual xususiyatlarga ega insonlar bilan muloqotga kirishishi jarayonida tolerantlik muhim ijtimoiy-psixologik sifat sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli umumiy ta'lim maktablarida o'quvchilarning tolerantlik madaniyatini shakllantirish shaxsning barkamol rivojlanishi bilan bir qatorda, sog'lom ijtimoiy muhitni ta'minlashning muhim shartlaridan biridir.

Tolerantlik insonning boshqa shaxs yoki guruhning fikri, dunyoqarashi, madaniyati va individual xususiyatlarini hurmat qilish, ularni zo'ravonlik yoki kamsitishsiz qabul qilishga tayyorligini ifodalovchi ijtimoiy-psixologik sifatdir. UNESCO Tolerantlik tamoyillari deklaratsiyasida tolerantlik turli madaniyatlar, insonlarning o'zini namoyon qilish shakllari va xilma-xilligini hurmat qilish, qabul qilish va qadrlash bilan bog'lanadi. Hujjatda tolerantlikni rivojlantirishda maktab va boshqa ta'lim muassasalarining muhim o'rni alohida qayd etilgan.

O'smirlik davri tolerantlikni shakllantirish nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega. Chunki bu davrda bolaning ijtimoiy munosabatlari sezilarli darajada kengayadi, tengdoshlar guruhi uning hayotida muhim o'rin egallaydi, mustaqil fikrlashga ehtiyoj kuchayadi va shaxsiy "Men" obrazi shakllana boshlaydi. O'smir o'zining jamoadagi mavqeini anglashga, boshqalarning unga bo'lgan munosabatini baholashga va o'z qarashlarini himoya qilishga intiladi. Shu bilan birga, boshqa insonlarning fikri va xatti-harakatlariga nisbatan murosasizlik yoki keskin munosabat yuzaga kelishi ham mumkin.

Mazkur davrda tolerantlikni shakllantirish o'smirlar o'z fikrini erkin ifodalash bilan birga, boshqa insonning fikrini ham tinglash va hurmat qilishni o'rgatadi. UNESCO tomonidan tolerantlik

ta'limining maqsadlaridan biri yoshlarning mustaqil fikrlash, tanqidiy mushohada va axloqiy mulohaza yuritish qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog'langan.

O'smirlik davrida tengdoshlar bilan munosabatlarning kuchayishi tolerantlikning amaliy namoyon bo'lishi uchun muhim ijtimoiy muhit yaratadi. O'quvchi jamoada turli xarakter, qiziqish va qarashlarga ega tengdoshlari bilan muloqot qiladi. Bunday vaziyatlarda o'zaro tinglash, kelishuvga erishish, nizolarni konstruktiv hal etish va boshqa insonning pozitsiyasini tushunish qobiliyatlari rivojlanadi.

Muhokama. O'smirlik davrida tolerantlikning shakllanishi o'quvchining shaxsiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq. Bu davrda o'quvchi o'zining individual xususiyatlarini anglash bilan birga, atrofidagi insonlarning ham o'ziga xosligini tushuna boshlaydi. Shuning uchun tolerantlikning rivojlanishi "men" va "boshqalar" o'rtasidagi munosabatlarni psixologik jihatdan to'g'ri tashkil etish imkonini beradi.

Tolerantlikning eng muhim psixologik asoslaridan biri empatiya hisoblanadi. Empatiya o'smirlar boshqa insonning his-tuyg'ularini tushunish, uning holatini tasavvur qilish va unga nisbatan mos munosabat bildirish imkonini beradi. 2024-yilda e'lon qilingan psixologik sharhda o'smirlik davrida empatiyaga yo'naltirilgan ta'limning stereotip va xurofotlarni kamaytirish hamda turli madaniy guruhlariga nisbatan tushunish va qabul qilishni kuchaytirish imkoniyatlari muhokama qilingan.

Ikkinchi muhim jihat — o'zini anglash. O'smir o'zining qiziqishlari, qobiliyatlari, qadriyatlarini va shaxsiy qarashlarini anglash jarayonida boshqa insonlarning ham o'ziga xosligini qabul qilishni o'rganadi. Bu jarayonda o'smirning o'ziga nisbatan hurmati va ijobiy "Men" konsepsiyasi boshqa shaxslarni hurmat qilish uchun psixologik asos yaratadi.

Uchinchi jihat — emotsional o'zini boshqarish. O'smirlik davrida emotsional reaksiyalar nisbatan kuchli namoyon bo'lishi mumkin. Tengdosh bilan kelishmovchilik, tanqid yoki rad etilish o'smirda norozilik, jahldorlik yoki tajovuzkor reaksiyani yuzaga keltirishi ehtimoli mavjud. Shu sababli tolerantlikni shakllantirishda o'z hissiyotlarini anglash va boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir.

To'rtinchi jihat — kognitiv moslashuvchanlik. Tolerant o'smir biror masala bo'yicha faqat o'z nuqtayi nazarini mutlaq to'g'ri deb hisoblamasdan, boshqa insonning qarashlari sabablarini ham tushunishga harakat qiladi. Bu qobiliyat tanqidiy fikrlash va muloqot madaniyatining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq.

Beshinchi jihat — ijtimoiy identifikatsiya. O'smir o'zini muayyan sinf, do'stlar guruhi, maktab yoki boshqa ijtimoiy guruh bilan bog'laydi. Guruhga mansublik hissi ijobiy yo'nalishda rivojlantirilsa, o'zaro yordam va hamkorlikni kuchaytiradi. Aksincha, "biz" va "ular" qarama-qarshiligiga asoslangan yondashuv stereotip va murosasizlikni kuchaytirishi mumkin.

UNESCO ta'lim orqali yoshlarni boshqa insonlar bilan muloqot qilish, stereotiplarni anglash, hurmat va empatiyani rivojlantirishga yo'naltirishni tolerantlikni mustahkamlash vositalaridan biri sifatida ko'rsatadi.

1-jadval

O'smirlik davrida tolerantlikni shakllantirishning asosiy yo'nalishlari

№	Yo'nalish	O'smir shaxsiga ta'siri
1	Shaxslararo munosabatlar	Tengdoshlar bilan sog'lom va barqaror munosabatlarni shakllantiradi
2	Empatiya	Boshqa insonning his-tuyg'ularini tushunish qobiliyatini rivojlantiradi
3	Emotsional barqarorlik	Salbiy hissiyotlarni nazorat qilishga yordam beradi
4	Muloqot madaniyati	Tinglash, fikr bildirish va kelishuvga erishish ko'nikmalarini rivojlantiradi
5	Nizolarni hal qilish	Kelishmovchiliklarni konstruktiv yo'l bilan bartaraf etishga yordam beradi
6	O'zini anglash	O'zining va boshqalarning individual xususiyatlarini tushunishni kuchaytiradi
7	Kognitiv moslashuvchanlik	Turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilish imkonini beradi
8	Ijtimoiy moslashuv	O'smirning guruh va jamoaga muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlaydi

9	Stereotiplarga qarshi immunitet	Asossiz umumlashtirish va kamsituvchi qarashlarni kamaytiradi
10	Ijtimoiy mas'uliyat	O'z xatti-harakatlarining boshqalarga ta'sirini anglashni rivojlantiradi

Tolerantlik va shaxslararo munosabatlar

O'smirlik davrida tengdoshlar bilan munosabat shaxs rivojlanishining muhim manbalaridan biridir. Tolerantlik rivojlangan muhitda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalash, bir-birini tinglash va kelishmovchiliklarni muhokama qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bunday muhit o'smirda o'ziga bo'lgan ishonchni, kommunikativ faollikni va guruhga mansublik hissini rivojlantirishi mumkin.

Tolerantlik va nizolarni konstruktiv hal qilish. O'smirlar o'rtasidagi nizolarning kelib chiqishida fikrlar farqi, shaxsiy manfaatlar, guruhiiy munosabatlar va o'zaro noto'g'ri tushunishlar muhim o'rin tutadi. Tolerantlik o'smirlar bunday vaziyatlarda muammoni shaxsiga qarshi kurash sifatida emas, balki hal qilinishi lozim bo'lgan vaziyat sifatida ko'rishga yordam beradi.

Shuning uchun o'quvchilarga "men haqman — sen noto'g'ri" tamoyilidan ko'ra, "bizning qarashlarimiz turlicha, muammoning umumiy yechimini qanday topamiz?" degan yondashuvni shakllantirish muhim.

Bugungi o'smirlarning ijtimoiy munosabatlari faqat maktab va oila bilan chegaralanmaydi. Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya ham ularning qarashlari va munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. UNESCO 2026-yilgi qo'llanmasida yoshlar orasida zararli va nafratga asoslangan nutqning oldini olishda ta'limning roli, ayniqsa hurmat, empatiya va mas'uliyatni rivojlantirishning ahamiyati qayd etilgan.

Shu sababli zamonaviy maktabda tolerantlikni shakllantirish faqat real hayotdagi muloqot bilan cheklanmasligi, balki **raqamli tolerantlik** tushunchasini ham qamrab olishi lozim. O'quvchilar internetdagi turli fikrlarga nisbatan madaniyatli munosabatda bo'lish, haqorat va kamsituvchi ifodalardan foydalanmaslik, axborotni tanqidiy baholash hamda virtual muloqotning axloqiy me'yorlariga amal qilishni o'rganishlari zarur.

O'smirlik davrida tolerantlikni shakllantirishda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. Dialogik muloqot. O'quvchilarga turli masalalar bo'yicha o'z fikrlarini erkin bildirish va boshqa fikrlarni tinglash imkoniyatini berish.

2. Rolli o'yinlar. O'quvchini boshqa insonning pozitsiyasiga qo'yish orqali empatiya va boshqa nuqtayi nazarni tushunish qobiliyatini rivojlantirish.

3. Muammoli vaziyatlar. Nizoli yoki bahsli vaziyatlarni tahlil qilish va turli yechimlarni izlash orqali tolerant xulq-atvorni shakllantirish.

4. Psixologik treninglar. "Faol tinglash", "Men sening o'rningda bo'lganimda", "Boshqa nuqtayi nazar", "Hissiyotlarni anglash", "Nizoni hal qilish" kabi mashqlar orqali empatiya va emotsional o'zini boshqarishni rivojlantirish.

5. Hamkorlikdagi faoliyat. Turli xarakter va qarashlarga ega o'quvchilarni umumiy maqsad asosida kichik guruhlarda ishlashga jalb etish.

6. Refleksiya. O'quvchiga o'zining boshqa insonlarga bo'lgan munosabati, xatti-harakatlari va hissiyotlarini tahlil qilish imkonini berish.

7. Madaniyatlararo ta'lim. Turli xalqlar, madaniyatlar va an'analar haqidagi bilimlarni kengaytirish orqali stereotiplarni kamaytirish va madaniy xilma-xillikni qadrlashni rivojlantirish.

Bunday yondashuvlar o'smirning tolerantlik haqidagi bilimlarini amaliy xulq-atvor bilan bog'lash imkonini beradi.

XULOSA

O'smirlik davrida tolerantlikni shakllantirish shaxsning ijtimoiy, emotsional va kommunikativ rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Aynan shu davrda o'smirning o'zini anglash darajasi ortadi, tengdoshlar bilan munosabatlari murakkablashadi, mustaqil fikrlash va o'z pozitsiyasini himoya qilish ehtiyoji kuchayadi. Shu sababli tolerantlikni shakllantirish o'smirning o'z fikrini erkin ifodalashi bilan birga, boshqa insonlarning fikrini hurmat qilishiga imkon beradigan muhim psixologik sifatni rivojlantiradi.

Tolerantlik o'smirning empatiyasi, emotsional barqarorligi, kognitiv moslashuvchanligi, kommunikativ kompetentligi va nizolarni konstruktiv hal qilish qobiliyatlari bilan chambarchas bog'liq. Ushbu sifatlarning uyg'un rivojlanishi o'quvchining maktab jamoasiga muvaffaqiyatli moslashuvi va sog'lom shaxslararo munosabatlar o'rnatishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tolerant o'smirni shakllantirish faqat murosaga chaqirish emas, balki yosh avlodda inson qadr-qimmatini hurmat qilish, xilma-xillikni qabul qilish, mustaqil va tanqidiy fikrlash, o'z hissiyotlarini boshqarish hamda turli qarashlarga ega insonlar bilan konstruktiv muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonidir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. UNESCO. Addressing Hate Speech through Education: A Guide for Policy Makers. Paris: UNESCO, 2023.
2. Beyer C., Brese F. Secondary school students' attitudes of tolerance towards minorities // *Large-scale Assessments in Education*. – 2024. – Vol. 12. – Article 28.
3. Ziemes J.F. Measuring and explaining political tolerance among adolescents: insights from the International Civic and Citizenship Education Study 2016 // *Large-scale Assessments in Education*. – 2024. – Vol. 12. – Article 17.
4. Khatod S.R. Empathy education in adolescence may mitigate hate caused by seminal events: a literature review and case presentations by an adolescent // *Discover Psychology*. – 2024. – Vol. 4. – Article 135.